

XXI əsrdə dünyada baş verən qlobal dəyişikliklər uşaqların təfəkküründən də yan keçmədi. Tədrisən yaddaş məktəbindən təfəkkür məktəbinə keçid başladı. Təfəkkürün dəyişməsi özünü vunderkind, indiço (kosmik təfəkkürlü) uşaqların mövcudluğunda daha qabarıq formada göstərdi. Dünyada baş verən bu kimi dəyişikliklər ölkələri yeni təhsil mühitinin yaradılmasına, müəllimin peşəkar hazırlığının yeni müstəviyə çıxarılmasına, uşaqlara yanaşmaların dəyişilməsinə vadar etdi. Dövlətlər təhsil üzrə yeni proqramlar qəbul etməyə və yeni standartlar müəyyənləşdirməyə başladılar. Bu gün ölkələrdə ümumtəhsil müəssisələri nə qədər güclü infrastruktur və maddi-texniki bazaya malik olsa da, yüksək İKT avadanlıqları ilə təmin olunsada, təhsilə ayrılan maddi vəsaitlər nə qədər çox olsa da, bu amillərin heç biri peşəkar müəllimlər olmadan təhsilin düzgün inkişafını təmin edə bilmir. Bu işlərin əsasında təhsilverənin peşəkar hazırlığının yüksək səviyyədə olması durur. Hansı ölkələrdə təhsilverənlərin səviyyəsi yüksəkdir və onların peşəkar işinin həyata keçirilməsi üçün müvafiq şərait yaradılıb, həmin ölkələrin şagird nailiyyətləri də, ümumilikdə təhsil göstəriciləri də yüksək olur. Bu təhlillərdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, təhsilin səviyyəsinin qaldırılması, nəticələrin yüksəldilməsində ən başlıca amil təhsilverənlərin səviyyəsinin yüksək olmasıdır. Bu gün ölkələrin gücü ölçülərkən təhsilin səviyyəsi ən vacib meyar kimi əsas götürülür.

Yuxarıda aparılan təhlil və araşdırmalar müəllimin peşəkar hazırlığının vacibliyini önə çıxardır. Müəllimin işi onun fəaliyyəti ilə, şagirdlərinin əldə etdiyi nailiyyətlərlə, daha konkret desək keçdiyi dərslə ölçülür. Müəllim keçəcəyi dərslərin səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün bir çox mühüm və vacib amilləri nəzərə almalıdır.

Mənim nümunəvi dərslər haqqında fikrim bir az fərqlidir. Düşünürəm ki, əgər müəllim sözün həqiqi mənasında peşəkardırsa, yəni müəllim əlində olan resursları düzgün dəyərləndirərək istifadə etməyi bacarırsa, çevik düşünərək düzgün qərar qəbul etmək qabiliyyətinə malikdirsə, qarşıya çıxan problemi hiss edən zaman özünü itirmədən problemin həllinə istiqamətlənə bilir, yüksək imprevizə etmə bacarığı varsa və s. kimi kompetensiyalara malikdirsə onun istənilən dərslə nümunəvi ola bilər.

“Nümunəvi dərslər” adı altında əvvəlcədən ssenariləşdirilən, şablon xarakterli, formal dərslər hər hansı bir səviyyəsinə müəllimin peşəkarlıq səviyyəsinin göstəricisi hesab etmirəm. Bu cür dərslərdə nə şagirdlərin dərslərin sonunda əldə etdiyi nəticələri düzgün müəyyən etmək, nə də müəllimin peşəkar imkanlarının səviyyəsinə təyin etmək mümkün olur. Adətən “nümunəvi dərslər” zamanı ssenariyə uyğun olaraq yalnız müəllimlər şagirdlərə sual verir. Şagirdlər isə bu suallara əvvəlcədən əzbərlədiyi formada cavablar verirlər. Əgər dərslərin prosesinin əvvəlindən axırına qədər şagirdlər müəllimə sual vermirsə, demək onlar təlim nəticələrinə doğru getməyə cəhd etmir, heç bir sual verməməklə yalnız bu dərslərdə onlara həvalə edilmiş “rolu” oynamaqla kifayətlənirlər. Bəs niyə müəllimlər və məktəb rəhbərliyi çox zaman bu cür formal dərslərin keçirilməsinə üstünlük verir? Səbəb aydındır. Müəllimlər dərslərdə ssenariyədən kənar problemlərdən qorxur, lazımı çevikliyi özündə hiss etmir, vaxtında düzgün qərar verməyinə əmin deyil. Ona görə də müəllim öz dərslərini formal, yəni əvvəlcədən qurduğu ssenari üzrə keçməyə üstünlük verir. Bəs niyə məktəb rəhbərliyi bu cür “nümunəvi” dərslərin keçirilməsinə tələb edir? Bu sualın da cavabını tapmaq o qədər çətin deyil. Çünki dərslərin qiymətləndirəcək rəhbərin əlində yalnız formal dərslərin qiymətləndirəcək, dərslərin mərhələlərinə yönəlik ölçü meyarları mövcuddur. Bu cür meyarlarla ölçmə isə müəllimin peşəkar fəaliyyətinin düzgün qiymətləndirilməsində əsas kimi götürülə bilməz.

Bəs niyə “nümunəvi” dərslər yox, müəllimin peşəkar kompetensiyalarını göstərə bi-

peşəkar müəllim isə öz istiqamətləndirici sualları ilə şagirdlərini mövzuya yönəldə bilən və eyni zamanda onları suallar verməyə sövq edən və buna təşəbbüs göstərən müəllimdir. Dərslər zamanı müəllim qarşılıqlı formada sualların verilməsini təmin etməklə şagirdlərin idrak fəallığını artırır, əldə olunacaq nəticəni yüksəltməyə nail olur.

Nəzərə alsaq ki, eyni sinifdə oxumalarına və eyni yaş qrupunda olmalarına baxmayaraq şagirdlər mövcud bilikləri, bir çox qabiliyyətləri, bacarıqları, dünyagörüşləri, dərkətmələri, düşüncələri, meyil və maraqları ilə bir-birindən fərqlənir. Bu zaman müəllim sinifdə olan hər bir şagirdə onun xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, individual yanaşmağı bacarmalıdır. Bu cür fərdi yanaşma o qədər də asan iş deyil və müəllimin keçdiyi dərslərin bir qədər qeyri-standart və bəlkə də bir az qarışıq formaya salır. Ancaq anlamalıyıq ki, bizim məqsədimiz dərslərdə çəki, düzən vermək, stan-

darıqımı həm özündə, həm də şagirdlərində formalaşdırmaqla bilir.

Bu gün bir çox müəllimlər dərslərin prosesində şagirdlərinin davranışlarından gileylənirlər. Müəllimə qulaq asmadıqları üçün, onlara hörmətsiz yanaşdıqları üçün və s. Bəzən 40 illik pedaqoji təcrübəsi olan müəllim şagirdlərlə dil tapa bilmir. Konfliktlər yaranır və bu zaman həmin müəllim haqsız tərəfin hər zaman şagirdlər olduğunu düşünür və zamanədən gileylənir.

Peşəkar müəllim ilk növbədə özünü şagirdlərə sevdirməyi bacarır. Şagirdlərinin çətin günlərində onlara dəstək olur, onları sevir və onlara həmişə dəyər verir. Şagirdlər bu cür müəllimləri həmişə sevirlər, onların hər bir fikrinə hörmətlə yanaşır və onların yanında hörmət qazanmaq üçün hər zaman özünü nümunəvi göstərməyə çalışır. Demək, müəllim şagirdlərinə humanist yanaşma prinsipini dərslər zamanı heç vaxt yaddan çıxarmamalıdır.

Gələcəyin müəllimi və onun keçəcəyi dərslər

ləcək, əvvəlcədən planlaşdırılmamış, vaxtı əvvəlcədən müəyyən olunmamış və bizə qeyri-standart kimi görünən dərslər təşkil olunmur? Çünki bu cür dərsləri keçmək üçün müəllimin xüsusi peşəkar hazırlığı və şəxsiyyəti olmalıdır.

Bəs müəllim fənnini tədris edərkən onda hansı peşəkar kompetensiyalar olmalı və dərslə keçərkən nələrə diqqət yetirməlidir?

İlk növbədə müəllim uşaqların dərkətmə (Blum taksonomiyası, Qardner nəzəriyyəsi) səviyyələrini öyrənmə, özünə inam, özünü qiymətləndirməni ölçməyə imkan verən (Quttman şkalası), uşaqların ehtiyaclarını təminləməyə (A.Maslounun ehtiyaclar nəzəriyyəsi) kömək edə biləcək nəzəriyyələrlə tanış olmalıdır. Bu nəzəriyyələrlə tanış olmayan müəllim sinifdə yalnız gözlə görünə bilən (uşaqların oturmaması, durmaması, cavab verməməsi, fəallığı və s.) prosesləri görə bilər, lakin şagirdin beynində gedən və gözlə görünə bilməyən (necə dərk etməsi, düşüncəsini, informasiyanın qəbulunu, idrak fəallığını, informasiya barədə aldığı qərarı və s.) prosesləri anlama bilmir. Düşünürəm ki, bu cür nəzəriyyələrlə tanış olmaq müəllimin şagirdlərə düzgün yanaşmasına kömək edər və dərslərin nəticələrinə effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla bilər.

Uzunmüddətli müşahidələrim bunu deməyə əsas verir ki, dərslərdə şagirdin idraki fəallığı, düşüncələrinin mövzuya köklənməsini onun dərslər zamanı verdiyi suallarla müəyyən etmək mümkündür. Əgər şagirdlər dərslərin əvvəlindən sonuna qədər müəllimə heç bir sual verməzlərsə, düşünürəm ki, burada 2 hal ola bilər. Ya sinifdəki bütün şagirdlər mövzunu maksimal səviyyədə mənimsəyib (bu çox nadir haldır), ya da uşaqlar öz düşüncələrini bu mövzuya kökləməyiblər, yəni bu haqda düşüncələri üçün mövzu ətrafında sual vermək istəmirlər.

Aldığımız nəticə onu göstərir ki, zəif müəllim daim özü sual verən müəllimdir, pe-

şəkar müəllim isə öz istiqamətləndirici sualları ilə şagirdlərini mövzuya yönəldə bilən və eyni zamanda onları suallar verməyə sövq edən və buna təşəbbüs göstərən müəllimdir. Dərslər zamanı müəllim qarşılıqlı formada sualların verilməsini təmin etməklə şagirdlərin idrak fəallığını artırır, əldə olunacaq nəticəni yüksəltməyə nail olur.

Nəzərə alsaq ki, eyni sinifdə oxumalarına və eyni yaş qrupunda olmalarına baxmayaraq şagirdlər mövcud bilikləri, bir çox qabiliyyətləri, bacarıqları, dünyagörüşləri, dərkətmələri, düşüncələri, meyil və maraqları ilə bir-birindən fərqlənir. Bu zaman müəllim sinifdə olan hər bir şagirdə onun xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, individual yanaşmağı bacarmalıdır. Bu cür fərdi yanaşma o qədər də asan iş deyil və müəllimin keçdiyi dərslərin bir qədər qeyri-standart və bəlkə də bir az qarışıq formaya salır. Ancaq anlamalıyıq ki, bizim məqsədimiz dərslərdə çəki, düzən vermək, stan-

darıqımı həm özündə, həm də şagirdlərində formalaşdırmaqla bilir. Bu gün bir çox müəllimlər dərslərin prosesində şagirdlərinin davranışlarından gileylənirlər. Müəllimə qulaq asmadıqları üçün, onlara hörmətsiz yanaşdıqları üçün və s. Bəzən 40 illik pedaqoji təcrübəsi olan müəllim şagirdlərlə dil tapa bilmir. Konfliktlər yaranır və bu zaman həmin müəllim haqsız tərəfin hər zaman şagirdlər olduğunu düşünür və zamanədən gileylənir.

Peşəkar müəllim ilk növbədə özünü şagirdlərə sevdirməyi bacarır. Şagirdlərinin çətin günlərində onlara dəstək olur, onları sevir və onlara həmişə dəyər verir. Şagirdlər bu cür müəllimləri həmişə sevirlər, onların hər bir fikrinə hörmətlə yanaşır və onların yanında hörmət qazanmaq üçün hər zaman özünü nümunəvi göstərməyə çalışır. Demək, müəllim şagirdlərinə humanist yanaşma prinsipini dərslər zamanı heç vaxt yaddan çıxarmamalıdır.

Müəllim dərslər zamanı təklif edir. O, daim şagirdlərinin əhatəsindədir. Müəllim həm istiqamət verəndir, həm sinfi idarə edəndir, həm dərslərdə dərslərin komanda rəhbəridir, həm də sinfin lideridir. Dərslər zamanı müəllim təkcə özünü yox, bütün şagirdləri, yəni komandasını düşünməlidir. Əgər sinifdə hər hansı bir şagirdin fiziki (aqlı, yuxusuzluq, susuzluq) və ya təhlükəsizliyi (mənzil problemi, qorxu, rahatsızlıq) ilə bağlı ehtiyacı olarsa həmin şagirdi dərslərdə yönəltmək mümkün olmur. Peşəkar müəllimə empatiya (özünü başqasının yerinə qoya bilmə) hissi var və o, komandasının bütün problemini öz problemi hesab edir. Buna görə peşəkar müəllim həm sevilir, həm də sinifdə şagirdlər arasında əsl lider kimi qəbul olunur.

Müəllim dərslərdə başlamazdan əvvəl və ya dərslərin əvvəlindən bütövlükdə sinfin, o cümlədən sinifdəki hər bir şagirdin gücünü müəyyən edib, dərslərdə şagirdlərin mövcud imkanlarını nəzərə almaqla qurmalıdır. Şagirdlərin gücünün fərqli olduğunu nəzərə alanda onlara fərdi qaydada yönəlmə suallar imkanlarından nə çox aşıya, nə də çox yuxarı olmalıdır. Bu cür dərslərdə “dalğavari dərslər” adlandırılır. Müəllim heç zaman nəticə olaraq dərslərin bütün şagirdlərinə 100 faiz mənimsədə bilmir. Müəllimin işi hər bir şagirdi onun gücünün çata biləcəyi qədər inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Qısa şəkildə desək, peşəkar müəllim potensial imkanları zəif olan şagirdə zəif sualla, imkanları yüksək olan şagirdlərə isə daha ağır çəkili suallarla müraciət edir. Bu cür yanaşma dərslər zamanı şagirdlərin potensialının düzgün istifadəsinə şərait yaradır və dərslərin effektivliyini artırır.

Müəllimlər cəmiyyətin həmişə sayılıb-seçilən və yüksək statusa malik bir təbəqəsidir. Müəllim hər zaman istər dərslərdə, istərsə də dərslərdən kənar yerlərdə öz danışıqlarına, hərəkətinə, davranışına fikir verməlidir. Uşaqlar öz müəllimlərinin hərəkətində olan nöqsanları, danışıqlarında olan qüsurları, yalan danışı-

masını, qeyri-səmimiliyi, davranışının qeyri-normallığını tez hiss edə bilər. Bu zaman şagird müəlliminin bu cür hərəkətlərini təhlil edir və öz-özünü müəllim haqqında müəyyən bir mənfə qərar verir. Əgər şagird müəllimi haqqında bu cür mənfə qərar verdirsə o, müəlliminin dediklərinə inanmamağa başlayır və dediyi dərslərdə əhəmiyyət vermir. Peşəkar müəllim hər zaman və hər yerdə öz hərəkət, davranış və danışıqlarına fikir verir. O, səmimidir. Ancaq o da adi insanlar kimi səhv edə bilər. Öz səhvini etiraf etməklə və ya şagirdlərindən etdiyi səhvə görə üzr istəməklə peşəkar müəllim şagirdlərinin onun haqqında verəcəyi mənfə qərardan daşındırmağı, şagirdləri üçün öz təhsilində şəxsi nümunə olmağı bacarır.

Müəllimlər adətən şagirdlərinə dostluğun, sadıqlığın, dürüstlüyün, vətənpərvərliyin nə olduğunu müxtəlif formalarda izah etməyə çalışırlar. Peşəkar müəllim bu keyfiyyətləri daha çox öz real həyatlarındakı şəxsi nümunələri ilə göstərməyə çalışır. Bu, şagirdlərə ümumbəşəri, milli-mənəvi dəyərlərin aşılmasında daha effektiv yol hesab edilə bilər.

Bəzən uşaqlar dərslər zamanı müəllimlərdən, dərslərdən kənar vaxtlarda isə valideynlərdən “Bu işi bu cür etmək lazımdır”, “Bu haqda bu cür düşünmək lazımdır”, “Bu cür danışmaq lazımdır” kimi ifadələr eşidir. Bu cür yanaşma ilə nə müəllim, nə də valideyn uşaqlara təsir edə, onları nəticələrin əldə olunmasına doğru apara bilmir. Peşəkar müəllim şagirdlərə bu cür yönəlməmiş “öyüdnəsihət”lərin işlədilməsinin fəsadlarını bilir. O, öz şagirdlərində mövzu haqqında yüksək motivasiya ruhu yaratmağı bacarır və dərslərin bütün mərhələlərində şagirdlərinin nəticələrinə çatmasına sövq edir, söy göstərir, cəhd edir, bu işin daimi təşəbbüskardır.

Şagirdlər hər zaman dərslərdə aldığı informasiyanın, qazandığı bacarığın, əldə etdiyi vərdişlərin hər birinin ona indi və ya gələcək həyatında lazım olub, olmadığını müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Peşəkar müəllim şagirdlərinə hər zaman öyrətdiklərinin vacibliyini və onların gələcək həyatında qazandıqları bilik və bacarıqların əhəmiyyətini izah etməyə çalışır və real həyatda bunların faydalı olacağını izah edir. Şagirdlər öyrəndiklərinin onların real həyatındakı əhəmiyyətini dərk etdikdə, dərslərdə marağı artır və bu da müəllimin dərslər zamanı işini xeyli asanlaşdırır.

Qeyd etdiyim fikirləri dərslərin zənginləşməsi, keyfiyyətinin artırılması, nəticələrin əldə olunması, şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşması işində vacib məqamlar hesab edirəm. Bu cür təhlillər və onların məntiqi nəticələri müəllimin peşəkarlığının artırılması işinə və keçəcəyi dərslərin zənginliyinə mühüm təsirinə ola biləcəyini düşünürəm.

Müəllimin peşəkar hazırlığı və müasir tələblərə cavab verən dərslərin keçirilməsi Azərbaycan təhsilinin inkişaf etdirilməsi işində ən vacib hədəflərdən biridir. Bu gün müəllimlərin işi və onların keçəcəyi dərslər təhsilimizi inkişaf etdirə bilər. Bu da öz növbəsində gələcəkdə dövlətimizin daha güclü olmasını, xalqımızın firavan həyatını təmin edə bilər. Bu şərtlə iş çox böyük səbr və dözümlü tələb edir. Bu missiyanı yerinə yetirmək isə bugünkü müəllimlərin üzərinə düşür.

Elnur HACIYEV,

Göygöl şəhəri 1 nömrəli tam orta məktəbin tarix müəllimi, “Azərbaycanda məktəb və maarifçilik ənənəsi: tarixdən gələcəyə” mövzusunda yazı müsabiqəsinin qalibi